

Balázs Tibor

Szabó Zoltán, a teológus és politikus

Egy karrier a Horthy-korszakban

Szabó Zoltán 1902. november 24-én született a Gömör megyei Alsószuhán református tanítói család első gyermekeként.¹ Édesapja, Szabó István kitűnő pedagógus volt, aki a gyermekek oktatásán és nevelésén felül az egész faluközösség szellemi, lelki és anyagi felemelkedéséért is küzdött.² A tehetséges falusi diákok továbbtanulását minden erővel támogatta, és a Sárospataki Református Főgimnáziumba küldte őket. Ez a mentalitás nagy hatással volt Zoltánra is, aki saját bevallása szerint apjától tanulta a tehetségkutatást, a falu szeretetét, sőt a lelkészi pályára is miatta lépett.³

Tehetsége és jó szellemi képességei már gyerekkorában megmutatkoztak, hiszen korhatár előtt íratkák be Sárospatakra 1912-ben. Fél évre rá nem kis dolgot ért el, gyengébb előmenetelű osztálytársai tanításával már keresővé, sőt önfenntartóvá vált.⁴ Ezután „hite és nép iránti rajongása”⁵ következtében a Sárospataki Református Theológiai Akadémiára jelentkezett, ahová gond nélkül felvették, és teológiai tanulmányai során is végig tartotta kitűnő tanulmányi átlagát.

Rögtön első teológiai évében bekapcsolódott az első világháborút, illetőleg a trianoni békét követően kibontakozó diákmozgalmakba, sőt két ilyennek a megalapításában is fontos szerepet játszott. Az egyik a Soli Deo Gloria⁶ Diákszövetség, amelyet 1921. július 11-én Siófokon alapított harminc fiatal teológushallgató – köztük Szabó Zoltán – azzal a céllal, hogy új lelkipásztori személyiség kialakításán munkálkodjanak. A másik mozgalom a cserkészet. Az Értésítőben⁷ az 1921/22-es tanév egyik legfontosabb eseményeként említik a Hegyaljai Erő cserkészcsapat megalakítását, amelyben még az előbbinél is jelentősebb szerepe volt Szabó Zoltánnak. Ez a cserkészcsapat a vártnál is nagyobb figyelmet és támogatást élvezett mind a diákság, mind a gimnázium és a teológia tanári karának körében. Ez a történelmi helyzettel magyarázható: a Trianon okozta sokk időszakában a cserkészet alapvető céljai – az ifjúság testi, lelki, társadalmi és szellemi képességei fejlesztésének támogatása – erősen összecsengtek a sajátos történelmi helyzet elvárásaival, illetve a pataki tanárok, valamint a diákok célkitűzéseivel.

Szabó Zoltánt nemcsak tanárai, de diáktársai is elismerték, az 1923/24-es tanévben a Főiskolai Ifjúsági Egyesület elnöke lett, továbbá az egyesület lapjának, a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek főszerkesztője. Az 1920-as évek közepén Európa számos országába tett tanulmányi látogatásokat, ösztöndíjasként járt az utrechti és a berlini egyetemeken, majd Franciaországba, Angliába, Dániába, Svédországba és Svájcba is eljutott.

1926-tól gyakorlati teológiát tanított Sárospatakon. Helyzete a tanszékén hamar megszilárdult, tanítványai kedvelték és szívesen hallgatták, mert – ahogyan később önéletrajzában írja – tanítványaival kezdettől fogva közvetlen, családi, baráti kapcsolatot tartott

fenn.⁸ Diákjai büszkék voltak legfiatalabb tanárakra, aki a diákmozgalmak révén „országos hírre emelkedett”.⁹ Rendkívül aktív volt. Több, főleg teológiai témájú cikke megjelent. Az ő nevéhez fűződött az öreg cserkészek Timótheus-csapatának megszervezése és vezetése. Létrehozta a vízi-cserkész tagozatot, amelynek keretein belül nyaranta a Tiszán szervezett táborokat. Ezek mellett a földműves és iparos ifjak csapatait is koordinálta, és szintén az ő indíttatására sikerült a pataki és környéki mezítlábas, kallódó gyermekeket a Pipacs őrben összegyűjteni, tanítani és fegyelmezni.

Az 1930-as évek jól indultak Szabó Zoltán számára. 1930 júniusában Sátoraljaújhelyben házasságot kötött Rácz Irénnel. Boldogságuk csupán tizenegy hónapig tartott, felesége 1931 nyarán hashártyagyulladásban meghalt. Az ifjú tanár épp a vízi cserkészekkel táborozott, amikor a szörnyű hírt megkapta. A tragédia összetörte, teljesen magába zárkózott. „Magamra maradván még inkább tanítványaim és népem szolgálatára szántam életem” – írja önéletrajzában.¹⁰ Ez a gyakorlatban úgy nyilvánult meg, hogy szinte aszketikus önfegyelmezővel, minimálisra csökkentett anyagi, de annál inkább felfokozott lelki és szellemi igényekkel vetette bele magát tanári, nevelői és lelkészi munkájába.¹¹

Felesége elvesztése okozta sebei épphogy gyógyulni kezdtek, mikor jött az újabb próbatétel. 1932-ben négy fiatal teológushallgató *Korán sötétedik* címmel novellás és verses kötetet adott ki. Ezek a fiatalok látták a korszak szociális és társadalmi problémáit, a vezető réteg, illetőleg az egyház mulasztásait, és elítélték azokat. Ehhez írt előszót Szabó Zoltán. Igyekezett hangsúlyozni, hogy a kötetben a szerzők nem a fennálló rendszer azonnali és gyökeres átalakítását kívánják, hanem csupán megvilágítják annak elavult, korhadó részeit. Mint írta, a szerzők az országot „olyan parlagnak is látják, amilyen az valójában”, de rögtön utána azt olvassuk: „a tegnap korhadéka a holnap szent plántálásának kövérítő, csirázató termőerejű humusza.” Zárásként metaforát használ: „Kismagyarország tavasztólmessze, felhős, ködös madélutánjának hamarsötétjében – bármilyen szomorú képet világitson is meg – szép dolog mécszet gyújtani, lángot lobbantani, s már most, máris készülni egy egyszer csak mégis eljövő, napfényes tavasz hosszú munkájára. Íme, ha füstöl is a mécs, de világít.”¹² „Mentségeit” azonban az egyházi és politikai vezetők nem értették, vagy nem akarták megérteni, és nem is tudták megbocsátani azt, hogy a szocializmus eszméivel nyilvánvalóan szimpatizáló kötet „Szabó Zoltán előszavával” és a „főiskola betűivel” bírálta a rendszert.¹³ Ezt tovább súlyosbította, hogy kiállt tanítványai mellett, védelmébe vette őket, sőt „minden ódiomot magára vállalt.”¹⁴ A botrány hullámai eljutottak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumig. A Belügyminisztérium politikai nyomozókat küldött Sárospatakra, vizsgálatot és kihallgatásokat végeztek, s a kötet szerzői közül kettőt és egy további gimnazistát eltávolítottak az intézményből.

Ami Szabó Zoltánt illeti, ellene az egyház részéről fegyelmi eljárást indítottak. A Sárospataki Református Kollégium Theológiai Karának 1933. március 29-i ülése szigorú megintésben részesítette, doktorrá avatását, rendes tanári állásra való előléptetését, fizetésének emelését bizonytalan időre felfüggesztették.¹⁵ Mindezekon felül, talán legsúlyosabb következményül, a BM részéről nyilvántartásba vették mint kommunista-gyanús személyt, akiről a zempléni főispánnak rendszeresen jelentést kellett tennie.

Szabó Zoltánt több tényező is a falu felé irányította. Az egyik ilyen minden bizonnyal a családi példa volt, hiszen ő maga is faluról származott, ismerte a falusi parasztság akkori elhagyatott és nyomorúságos helyzetét. Változtatni, segíteni akart. A másik fontos

tényező az úgynevezett „pataki szellem”. Sárospatakon hagyományosan jelen volt az érdeklődés a népi, falusi emberek és dolgok iránt, ezt tovább fokozta az a tény, hogy a trianoni döntés értelmében az új határvonal miatt alig maradt város Sárospatak térségében. A Tiszáninneneni Egyházkerület falvak térsége lett, a diákok zöme ezekből érkezett, ahol a parasztságot „vallási, kulturális, gazdasági és politikai nyomor kínozza”.¹⁶ Nagyon is aktuális feladatnak tűnt tehát a faluval való foglalkozás.

Az 1930/31-es tanévben indítványozta a teológiai kar előtt, hogy az ifjúság gyakorlati képzését fordítsák a falu irányába. E gondolat hatására a gyakorlati teológiai szemináriumain a tanítványok dolgozati témájaként egy-egy környező falu kutatását, életének megismerését tűzte ki célul. Sőt többek között a Magyar Szociáldemokrata Párt 1930-as agrárprogramját tanulmányozta hallgatóival. Újszászy Kálmánnal együtt szervezték a gyűjtéseket, létrehozták a faluszemináriumot, de Szabó Zoltán ettől függetlenül is sokszor ment tanítványaival és más csoportokkal a falvakba. Gyűjtöttek több ezer háborús, harctéri, hadifogságból származó tábori lapot, levelet, fényképet, katonanaplót. Emellett a falvak életét és hétköznapi tárgyait tanulmányozták. Ravasz László püspök később úgy nyilatkozott erről, hogy „Szabó Zoltánnal bejött a lelkészképző főiskolára a folklore. Az embernek a magyarban s a magyarnak az emberben való szemlélete s mindkettőnek a néplélek ősforrásaiból való megértése.”¹⁷

A faluszolgálat másik fontos formája a regös munka volt. A már említett öregcserkész-csapat keretein belül Szabó Zoltán az 1934/35-ös tanévben alakította meg a regös-csoportot. Ennek segítségével a népdalban, népzeneben rejlő, még kiaknázatlan energiákat akarták felhasználni a vallásos és nemzeti élet javára. A regösök 4-5 fős kis csoportokra oszlottak, minden csoport egyben egy kis „éneknégyes vagy éneketős”¹⁸ volt, de tulajdonképpen kis zenekarként is működtek, hisz a tagok sokszor több hangszeren játszottak, és így csoportonként évente 35-40 énekkari darabot vittek a falvakba. Ezen kívül szavaltak, prédikáltak, valamint népdalokat tanultak, de tanítottak is, így nemcsak összegyűjtötték a vidék népdalkincsét, de tovább is vitték, cserélték is azt. Tevékenységük eredményeként 1947-re már 6000 dalból állt a regösök gyűjteménye.

A munkatábor gondolatának a falu szolgálatába állítása is Szabó Zoltán ötletei alapján valósult meg. A magyarországi munkatáborok között a sárospataki úttörő szerepet játszott. „Jellegzetesen sajátos volt ezek célkitűzése és lelkisége is. Mögöttük az a meglátás állott, hogy a nemzetet leginkább az érette hozott önzetlen áldozat táplálja.”¹⁹ Az „önzetlen áldozat” jegyében a teológushallgatók, tanítók és mások összefogtak, utakat építettek, templomok építkezésében segítettek a szórványfalvakban nyáron, a szünidejük alatt, fizetés nélkül. Vezetőjük, Szabó Zoltán nemcsak a katedrán és szemináriumokon, s nem csupán szóban akart segíteni a falusiakon, hanem tettekkel is, ezért e munkatáborokban ő is ott volt, és példát mutatott tanítványainak.

Kísérletnek indult az úttörő jellegű népfőiskola Sárospatakon, azonban akkora sikere lett, hogy az egész országban elterjedt.²⁰ Szabó Zoltán az 1934/35-ös tanév végén ajánlotta a Főiskola vezetése figyelmébe azon tervét, hogy a környékbeli református parasztfiatalok részére nyíljon népfőiskola. A jóváhagyás után – Újszászy Kálmán barátjával és tanártársával együtt – legjobb tudásával és teljes energiájának bevetésével dolgozott a népfőiskola koncepciójának, tantervének kialakításán. Az első, 1936-os kísérletre 36 „csizmás diák” jelentkezett, messze túlszárnyalva az előzetes várakozásokat. Szabó Zoltán „nemcsak érzélte és igyekezett tanítványaival is megismertetni az akkori magyar társada-

lom bajait, feszültségeit, hanem elsősorban a magyar falusi, paraszti rétegek számára a kibontakozás, a segítés útját és módját is kereste.”²¹

Szabó Zoltán a népfőiskolai tanfolyamokra sok neves személyiséget meghívott. „Én magam is így ismerhettem meg Móricz Zsigmondot, Móricz Miklóst, Veres Pétert és még nagyon-nagyon sok író, politikust, vezető embert.”²² – írja Major Zoltán. A felkért előadók – akik között Illyés Gyulát és Ortutay Gyulát érdemes megemlíteni – készséggel eleget tettek a felkéréseknek. A kezdeményezés tehát nagyon is bevált, működött, támogatottsága magas volt, így kezdettől fogva célul tűzték ki, hogy a tanfolyamok időtartamát kibővítsék, hogy minél többet tudjanak adni a fiataloknak. Az eleinte 9, 12, 15 napos kurzus később öthetesre bővült, és 1945 után már a teljes téli hónapokat kitöltötte. Ám hiába volt sikeres és népszerű a kezdeményezés, a megváltozott hatalmi-politikai viszonyok miatt 1951-ben be kellett zárni a Teológiai Akadémiát, így a népfőiskolai tanfolyamok 1950 telén megszűntek.

Az 1930-as években Szabó Zoltán a falukutató és cserkészmozgalom révén ismerkedett meg Teleki Pállal. Kettejük között szoros barátság alakult ki, s ennek eredményeként Teleki felkérte Szabó Zoltánt, hogy induljon el az 1939-es országgyűlési választásokon a Magyar Élet Pártjának Zemplén megyei képviselő-jelöltjeként. A professzort meglepte a kérés, hiszen előtte semmilyen formában nem politizált, nem volt tagja pártnak, sőt még szavazni sem járt el.²³ Felmerül a kérdés, hogy miért hívta Teleki a politikától eddig független és a kormányzat által korábban kommunista-gyanúsak titulált embert a jobboldali kormánypártba? A MÉP nem volt egy egységes, benne kisebb csoportosulások léteztek, attól függően, hogy melyik vezetőhöz, illetve az általa képviselt elvekhez, célokhoz kötődött valaki. Teleki Pál – az Imrédy Béla által kialakított csoport ellensúlyozására – saját embereit igyekezett a Képviselőházba juttatni. Ennek eredményeként sikerült létrehoznia az ún. „Laky–Bencs-csoportot”, amelynek méretét nehéz meghatározni, a történészek 10 és 50 fő közé teszik, mindenesetre Teleki bevitte a parlamentbe egyetemi tanár kollégáit és a cserkészmozgalom kádereit.²⁴ Őt cserkész képviselő került így be a Képviselőházba, s közéjük tartozott Szabó Zoltán is.

Ő először nem akarta elfogadni a felkérést, egyházi és főiskolai feljebbvalói azonban biztatták, hogy képviselőként eredményesebben szolgálhatja a magyar parasztság kulturális, gazdasági és társadalmi helyzetének javítását, mint megintett és bűnügyi nyilvántartásba vett tanárként. Tanártársai és iskolai felettesei abba is beleegyeztek, hogy legfontosabb óráit szombatra csoportosítsa át, a többit pedig átvállalták tőle. Képviselő-sége alatt mindig megtartotta szombati óráit, csakúgy, mint a bibliaköri előkészítőket és a cserkészotthoni foglalkozásokat. Korai képviselő-sége alatti politikai álláspontját volt tanítványa, Major Zoltán így jellemzi: „És mi volt az ő álláspontja? Az akkori politikai szituáció, nemzeti szempontok, az uralkodó és mindenkit megejtve tartó légkör, a győzelemben és a további országgyarapításban reménykedő magyarság lelki atmoszférájában az ő álláspontja sem volt valami kivételesen más, mint az akkor általunk is legjobbnak ismert állásfoglalás, mint az akkor legjobb magyaroknak tartott vezető emberek állásfoglalása. Ő is reménykedett a háború győzelmében, hitt abban, amiben milliók hittünk. Lehet, hogy a német nemzeti szocializmus nem volt mindenestül ínyére, de mégsem félt annyira tőle, mint ahogyan akkor ő is és mindenki más félt a szovjet bolsevista kommunizmustól. Nem volt rajongó németbarát, nem volt nyilasérezelmű, mindent elfogadó rajongója Hitlernek és

a hitlerizmusnak, hiszen a német hitvalló egyház szenvedéseiről éppen eleget hallott, és tudott arról, hogy mi történik ott.”²⁵

Képviselői munkája során a népegészségügy, kultúra és a szociális problémák témakörében szólt fel leginkább, de nem kizárólagosan. A költségvetési viták alkalmával, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumról volt szó, pártja vezérszónokaként szerepelt. Komolyan gondolta azon szándékát, hogy e fórumon is népének nevelése, helyzetének jobbra fordítása miatt küzd, szinte minden egyes beszédében megemlítette ezeket, akkor is belefűzve mondandójába, mikor nem kifejezetten erről volt szó. Első beszédét 1939. november 22-én tartotta, a VKM költségvetési vitája kapcsán. A népi kultúra megőrzésének fontosságára és szükségességére hívta fel a figyelmet, szorgalmazta a népdalgyűjtést és a népfőiskolai mozgalom mellett érvelt. Már itt kiderült, hogy rendkívül tájékozott a témák szakirodalmában, többször idézett is ezekből képviselőtársainak. Az iskolákkal kapcsolatos vitákban, továbbá szociális kérdések kapcsán – például a lakásprobléma javítása érdekében – mindig felszólt. Támogatta a tankötelezettség nyolcosztályosra való kiterjesztését, javaslatot tett a tanítóképzés átalakítására. Nagy figyelemmel és elismeréssel követte a falusi egészségvédelem céljából 1927-ben alakult Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat működését. A zöldkeresztes védőnők feladatai 1930 és 1944 között ugyanis az anya- és csecsemővédelem, az iskola-egészségügy, a nemi betegségek és tbc elleni küzdelem, a szegény betegek otthoni ápolásának megszervezése, valamint a szociális gondozás voltak.²⁶ Érthető tehát, hogy támogatta a mozgalmat, hiszen célkitűzései nagyban összecsengtek saját törekvéseivel. Ehhez kapcsolódóan az 1941. november 12-i ülésen megjegyezte, egyik képviselőtársával egyetértésben, hogy „a magyar nép szívesebben látná sűrűbben ezeket a zöldkereszteseket, mint a nyilaskereszteseket.”²⁷

Szabó Zoltán parlamenti tevékenysége valamelyest eltért az átlagtól, nem volt pártkatoná. Felszólalásai során nem mindig követte pártja központi álláspontját, sokszor saját véleménye, ötletei alapján szűkítette, vagy éppen bővítette az aktuális témát. Számos olyan konkrét javaslatot tett, amelyeket a nép gondjainak ismerete motivált. Ezek között voltak jelentéktelennek tűnő, ám a falusi emberek számára fontos problémák. Több alkalommal is elnyerte ellenzéki képviselőtársai egyetértését, helyeslését, vagy éppen saját pártjának neheztelését. Az egyik ilyen téma a rádió ügye volt. Szabó Zoltán fontos eszköznek tartotta a rádiót oktatási, nevelési és kulturális szempontból is, több alkalommal is felhívta rá a figyelmet.²⁸ Véleménye szerint nemzeti rádióban nem a szórakoztató műsoroké kellene, hogy legyen a főszerep, hanem a népnevelésé, a népi, falusi kultúrát reprezentáló népdaloké. A megakadt népdalgyűjtési munkálatok újbóli megindítása mellett érvelt, falusi gyermekkórusok, énekkarok támogatását kérte.²⁹ Ebben ellenzéki képviselőtársai is támogatták, s ezt még többször felidézte beszédei során. Hangsúlyozta, hogy „a népdal egyike azoknak a nemzeti kincseknek, amelyekben a legszívesebben és aggály nélkül osztozik velünk minden nemzetiség.”³⁰ Ezt tapasztalatból tudta, hiszen Teleki Pál a nemzetiségekről beszélve a regös cserkészcsapat tevékenységét idézte példaként, amelyet Szabó Zoltán szervezett meg, és akik a Felvidék visszafoglalása után Sárospatakon áthaladva két nap alatt lefordították a magyar dalokat szlovákra. Szlovákul énekelték azokat a Felvidéken, ezzel is sikerrel közelítették egymáshoz a nemzetiségeket.³¹

Osztatlan egyetértés kísérte azokat a felszólalásait is, amelyekben a magyar társadalom nagy problémáját, az egykét támadta. Ezt valamennyi szociális és társadalmi témájú felszólalásába belefűzte, de talán az 1942. november 10-i ülésen fogalmazta meg leg-

1 tudomány és társadalom

markánsabban. Az egyikét olyan veszedelemnek titulálta, amely a nemzet pusztulásához vezet. „Minél inkább fájdalmas büszkeséggel látjuk az újságok rovataiban s a visszakapott tábori kártyák megjegyzéseiből azt, hogy hősi halottak sírjaival népesedik be a távoli orosz mező, annál inkább szükséges az, hogy ringani kezdjenek azok a magyar bölcsők, amelyek eddig állottak és csecsemő sírjon azokban a magyar házakban, amelyek eddig némák voltak, vagy amelyekben a magyar csecsemő sírása elnémult.”³² – fogalmazott. Az alsó társadalmi rétegek problémáinak hangoztatására jó példa az 1941. december 2-i ülés, amely az 1942. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat vitája volt.³³ Ebben először a tanítók és az alsópapság rossz helyzetére, csekély fizetési viszonyaira és ennek ellenére végzett lelkiismeretes, önfeláldozó munkájukra emlékeztette a képviselőket. Ezután ismét saját tapasztalatait hozta fel példaként, amikor katonák körében teljesített lelkészi szolgálatot, s közben népdalokat tanított nekik, akik ezt nagyon szívesen vették. Az volt a célja, hogy a hazatérő katonák majd elősegítik a magyar népdalkultúra továbbélését. Ezt követően két kisebb horderejű, ám a falusi emberek szempontjából fontos javaslatot tett. A vidéki állatállomány orosz-ukrán sztyeppéről történő felfrissítését, illetve a vadaskertek elkerítését előíró jogszabály bevezetésével a kisemberek sokaságát érintő vadkárók visszaszorítását kérte, és ebben megint csak támogatókra talált mind a kormánypárt, mind pedig az ellenzék soraiban.

Azt, hogy mit jelentett a képviselőség Szabó Zoltán számára, azt egyik tanítványa így írja le: „Iszonyú munkát, egészségi állapotának sokszoros próbára tételt. Hetenként egyszer jött le Patakra, szombaton, és hétfőn már ment is vissza Pestre. Szombatra volt téve minden órája, [...] de ezeket az órákat is hányszor megrövidítették azok az egyszerű emberek, akik ügyesbajos dolgaikkal jöttek hozzá, a képviselőhöz. Ő egyet sem küldött el.[...] De nemcsak óráit, hanem éjszakáit és minden idejét megrövidítették, elfoglalták képviselőségével járó ügyei, dolgai.”³⁴ Tehát következetesen hú maradt eredeti céljához, hogy a kisemberek, a falu érdekeit képviselje az Országgházban. Rengeteg levelet írt, mert minden hozzá igyekvő embert meghallgatott és megtette a tőle telhetőt, hogy elintézte a rá bízott ügyeket. „Lámpám Patakon – Budán is mindig hajnalokig égett, a képviselőház levelezőjének akkori altisztje Bedi János és portása Fenyvesi bizonyára bizonyítja, hogy a képviselőház legtöbbet levelező tagja voltam!” – írja később a Népbíróságnak küldött védőiratában.³⁵

A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló törvényjavaslat tárgyalásakor³⁶ egyetértett az előterjesztéssel, amely kivenné a zsidóság kezéből a mezőgazdasági földterületeket. Azzal érvelt, hogy a népi közfelfogás mindig is a magántulajdon bizonyos sérelmének tartotta, ha mezőgazdasági birtok a zsidókhoz került. Elmondta, hogy a szóban forgó birtokok többnyire a múltban, zálogként kerültek a zsidók kezébe, és ebből idővel tulajdon lett. Ha ezt elveszik tőlük, akkor lehetőség adódhat arra, hogy az eredeti birtokos család visszaszerezhesse egykori tulajdonát. Ám ezt csak akkor támogatná, ha bebizonyosodik, hogy nem fogják ismét zálogba adni. De akkor kinek adják a felszabaduló földterületet? Nem meglepő módon úgy vélte, hogy a kisemberek kezébe, amit megint csak helyesléssel fogadtak az ellenzéki képviselők, most nevezetesen a szélsőjobboldaliak. De még tovább ment ennél, amikor kifejezte azon reményét, hogy a közeljövőben a nagybirtok felső határa 500 hold lesz, mivel véleménye szerint a termelés e kereteken belül a legjövedelmezőbb. A törvény nyomán felszabaduló birtokokra még egy alternatívát javasolt: a mezőgazdasági szakiskolákat és a reményei szerint állandósított

népfőiskolákat ajánlotta. Elgondolása szerint, ha egy-egy népfőiskola akár csak közepes nagyságú birtokot kapna, ott mintaszerű, üzemi szintű termelést folytathat, és taníthatja azt a diákoknak. A népfőiskola tehát olyan szívügye volt Szabó Zoltánnak, amelyet minden beszédében szóba hozott, ha a téma engedte. E felszólalása azonban két szempontból is maradandónak bizonyult a későbbiekben: egyrészt majdnem pártfegyelmet kapott érte, mert a nagybirtok 500 holdban való maximálása egyáltalán nem felelt meg a MÉP álláspontjának,³⁷ másrészt vádpontként hivatkoztak rá, amikor 1945-ben megvádolták, képviselősege miatt.

Az 1943. november 17-ei felszólalásából sajátos nemzeti és történelmi tudatról alkotott véleményét ismerhetjük meg: „Nemzettudat nincs történelmi tudat nélkül, történelmi tudat pedig nem lehet anélkül, hogy a falu tudja, hogy ő is ezeréves és azért lehet ez az ország ezeréves és nézhet elébe újabb ezredévnek, mert a falu ezeréves.”³⁸ Ennek érdekében a magyar Skanzen létesítésének gondolatát elevenítette fel, valamint általában a falumúzeumok létesítésének fontosságát hangsúlyozta. Beszédében összefoglalta a MÉP, mint kormánypárt működését, és részben saját képviselői tevékenységét is. Egyik képviselőtársa fel is tette a kérdést, hogy „Búcsúzás ez?”³⁹ és aligha tévedett. Szabó Zoltán ugyanis ezután beszüntette aktív képviselői tevékenységét, nem járt be több ülésre, mert a kormányzati politika olyan irányba fordult, amellyel ő már nem tudott azonosulni.

Szabó Zoltán úgy lett országgyűlési képviselő 1939-ben, hogy előtte semmilyen kapcsolatban nem állt a politikával, így amikor bekerült a parlamentbe, barátja és mentora, Teleki Pál elképzelései voltak rá legnagyobb hatással. Utólagos értékelése szerint Teleki úgy gondolkozott, hogy Magyarország geopolitikai helyzetéből adódóan, illetve öntudatának hiányai miatt nem fordulhat nyíltan szembe Németországgal.⁴⁰ A belpolitikában az időnyerés koncepcióját alkalmazta, vagyis a németek bukásáig tartó nehéz periódus bármilyen áron való átvészelését, ehhez viszont látszatszerűen vállalni kellett valamit az antiszemitizmusból – vélte Szabó.⁴¹ Mindez persze nem azt jelentette, hogy németbarát lett, hiszen a MÉP képviselői közül a Laky–Bencs csoporttal tartotta a kapcsolatot, amely inkább németellenesnek tekinthető. Teleki Pál és Szabó Zoltán is igyekeztek megakadályozni a nyilasok és egyéb szélsőjobboldali csoportosulás előretörését. A miniszterelnök 1940. december 17-én kelt levelében megbízta Szabó Zoltánt az erdélyi nyilas mozgalom elleni szervezkedéssel,⁴² hogy a református egyház segítségével is terjessze Erdélyben a nyilas mozgalom vallás-, nemzet- és kormányzó-ellenességét, amely feladatot el is vállalta, segítőtársául Turi Sándort választva.

Szabó Zoltán Teleki 1941. április 3-i halála után is tartotta magát elveihez, ám amikor látta, hogy a politika egyre inkább a szélsőség és Németország irányába fordul, felhagyott ezzel, és lépéseket tett a helyzet javítása érdekében. 1943 őszén ő is aláírta a kormányzóhoz és kormányhoz intézett memorandumot, amely a háborúból való kiválást és a demokratikus irányba történő átalakulást kívánta elérni. Innentől kezdve bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1943-ban püspökhelyettes főjegyzővé választották meg, e tisztségében is több lépést tett Enyedy Andor és Ravasz László püspököknél a zsidókérdés brutális megoldása ellen. A német megszállást követően ki akart lépni a MÉP-ből, de több, fasizmus ellen dolgozó barátjának, illetve az Egyházkerület Tanácsának kifejezett kérésére mégsem tette, mert így tehetett valamit a bent maradtak befolyásolása érdekében, és továbbra is hozzájutott a belső információkhoz.⁴³

1 tudomány és társadalom

A Kiss János – Nagy Jenő-féle ellenállási mozgalom külügyi csoportjában vett részt, Fekete Zsolt fedőnéven. Az 1944. október elején tartott pártvezetőségi gyűlésen a Nemzeti Szövetségbe, a képviselők jobboldali, németbarát beállítottságú szerveződésébe való belépésről volt szó, a gyűlésen Szabó Zoltán határozottan a belépés ellen foglalt állást, és ennek megfelelően kívül is maradt. Az 1944. október 15-ei nyilas hatalomátvétel idején Sárospatakon tartózkodott, innen visszatért Pestre, de már nem a saját, Lánchíd utcai lakásában, hanem Móricz Miklós Szilágyi Erzsébet fasor 17. szám alatti házában élt egy darabig. Nem engedelmeskedett SAS katonai behívójának, így december 2-ától katonaszökevénynek számított. Még 1944-ben bekapcsolódott a Nemzetközi Vöröskereszt Jó Pásztor akciójába, amely a zsidó gyerekekről gondoskodott, majd az ő elgondolásai alapján hozták létre a Vöröskereszt másik akcióját, a Segítő Bizottságot.⁴⁴ Az ostromlott Budapesten 1945. március 5-én kötött házasságot Szabó Annával, akit 1934-ben ismert meg egy nyári vízi-cserkész táborban. Az ostrom alatt mindketten a Vöröskereszt munkásaiként dolgoztak, Szabó Zoltán az OTBA kórház és az orosz katonai kórház parancsnokságának összekötője volt. Feleségével együtt leveleket, gyógyszereket közvetítettek a gettókban, csillagos és védett házakban is.

1945-ben Tildy Zoltán köztársasági elnök államtitkárságra kérte fel Szabó Zoltánt, ő azonban már nem akart politizálni, inkább hazatért Sárospatakra, és az 1944/45-ös tanévben bekapcsolódott az oktatásba. Hogy pataki tanári állása mennyire fontos és kedves volt neki, jól jellemzi, hogy nem fogadta el a debreceni egyetem hittudományi karán felajánlott tanszéket. Amikor úgy tűnt, rendbe jönnek a dolgai – a háború lezárult, politikai pályafutása véget ért – és végre arra koncentrálhatna, amit igazán szeret, akkor zúdult nyakába életének harmadik nagy próbatétele. Mint az 1940-es évek országgyűlési képviselőjét letartóztatták, és népellenes bűnök címén vádat emeltek ellene. 1945. március 29-én rendőrségi őrizet alá vették, azzal indokolva, hogy politikailag nem megbízható, s az állam érdekeit veszélyezteti.⁴⁵ Szabó Zoltánt azonban a Tiszáninnyi Református Egyházkerület talán összes falujában ismerték – néhol falukutató, regös munkák miatt, másol a népfőiskolás diákok révén, akik büszkék voltak rá –, ezért nyilatkozatok és tanúsítványok tucatjai érkeztek megmentésére, amelyek ártatlanságát bizonyították. Ő saját magát védte a vádakkal szemben, megírta fellebbezéseit és védőiratait, számos nyilatkozattal és kérelemmel alátámasztva. A kérelmek egyike a Nemzeti Függetlenségi Népfőfrontba tömörült öt párt: a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt sárospataki szervezeteinek elnökei által a rendőrséghez írott kérvény volt, amelyben azt kérik, hogy szabadlábban védekezhessen, vagy ha ez megoldhatatlan, akkor legalább enyhítsék az internálást házi őrizetre. Az indoklásban felsorolták az eddigi népét szolgáló tevékenységét, és kinyilatkoztatták, hogy Szabó Zoltánt mindnyájan a magyar nép izzó lelkű szerelmesének és fáradhatatlan, önfeláldozó és hűséges munkásának ismerik.⁴⁶ Egy másik nyilatkozat, amelyet 310 népfőiskolás írt alá, szintén a szabadlábba helyezését kérte, hasonló érveléssel.⁴⁷ Legjelentősebb védőirata a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Elnöksége által készített dokumentum, ezt 88 egyházközség 412 egyházi és világi vezetője írta alá.⁴⁸

A fellebbezés és a nyilatkozatok hatására 1945. május 11-én a megyei rendőr-főkapitányság házi őrizetre módosította az internálást. Szabó Zoltán ezt követően november 16-án kérvényezte szabadlábba helyezését. 1946. április 2-án megkapta az ellenállási mozga-

lomban való részvételét igazoló iratot Nagy Ferenc miniszterelnöktől, majd április 16-án hosszabb összefoglalást írt a vádiratra való reflektálásként, az ártatlanságát igazoló bizonyítékok felsorolásával.⁴⁹ 1947-ben végül felmentették, amnesztia levelét Péter János későbbi püspök személyesen hozta Sárospatakra – áll a tanítványok visszaemlékezéseiben. Perének végleges lezárása viszont csak 1948-ban történt meg, mivel a források között még 1948. január 24-én keltezett pertörlési kérelem is fellelhető.⁵⁰

Ezzel lezárult a megpróbáltatásokkal teli korszak és Szabó Zoltán ismét visszatért a Sárospataki Teológiára. Közben családi viszonyai rendeződtek, 1946. február 3-án megszületett Anna lányuk, majd 1948. május 8-án Mária. Szakmai téren újabb tisztségeket kapott: az Országos Táj- és Népkutató Intézet még 1940-ben tagjai közé választotta, bekerült a Keresztyén Népfőiskolai Munkaközösség elnökségébe és a nyíregyházi Besenyei Társaság Igazgatótanácsába. Továbbra is szervezője és irányítója volt a Kollégium tanórákon kívüli alkalmainak és a népfőiskolának. Ám élete mégsem fordult egyenesbe, mert 1951-ben bezárták a pataki Teológiát, így munka nélkül maradt. Hiába keresett más helyet, hosszú pere nem múlt el nyom nélkül, a pártállamban megbélyegzett embernek tartották. Egy évig még Sárospatakon maradt a családjával, majd nehézkes és megalázó adminisztráció után lehetősége nyílt, hogy 1952-ben Ófehértóra menjen lelkésznek.⁵¹ Itt nem érezte túl jól magát, anyagi gondjai is voltak, így 1956-ban közös megegyezéssel állást cserélt a noszvaji lelkésszel. Új szolgálati helye sokkal inkább otthonává vált, hamar beépült a gyülekezet és a faluközösség életébe. Régi lendületével vetette bele magát helytörténeti és néprajzi munkákba. 1961-től szorosabb kapcsolatba került a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével, 1964-ben tagjai közé választotta a Magyar Néprajzi Társaság.⁵² A következő évben agytumort diagnosztizáltak nála, amelybe 1965. február 20-án bele is halt. Testét Noszvajban temették el, hamvait 1974. február 15-én átszállították a sárospataki temetőbe.

Szabó Zoltán kitartóan és következetesen küzdött a magyar falu és a falusi nép megismerése és megsegítése érdekében. S közben „nem ragadta el semmiféle izmus, nem lett megszállottja semmiféle elméletnek. Amit tanult, olvasott, hallott, azt átszűrte a józan észnek, a gyakorlati gondolkozásnak azon rostáján, amit a tudománytól és elmélettől meg nem fertőzött egyszerű embereink sok esetben meglepő sikerrel tudnak alkalmazni.”⁵³ Olyan ember volt, aki céljaiért a politika viharai közt is kiállt, és amikor képviselő lett, akkor is tartotta magát elveihez. Tette mindezt olyan leleményességgel és sikerrel, hogy bizonyos kérdésekben képes volt feloldani a kormánypárti és ellenzéki képviselők közötti ellentétet, és mindkét oldal támogatását megnyerte. Kivételes, „ritka fényű magyar elme”.⁵⁴

(Balázs Tibor tanulmányának közlésével lapunk folytatja sorozatát, amelyben a sárospataki református teológián (is) oktató egykori tanárok életútját mutatjuk be. Az eddig megjelent írások: Földyné Asztalos Adrienne: Minőség és szeretet. Száz éve született Szabó Ernő = 2005. 1. szám; Kézi Erzsébet: Egy igazi professzor: Rácz Lajos = 2004. 3. szám; Kiss József: A testnevelő Szabó Károly emlékezete = 2006. 3. szám; Koncz Sándor: Kálvin magyar kutatója: Nagy Barna = 2009. 1. szám; Koncz Sándor: Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása = 2002. 2. szám; Sipos István: A polihisztor Nyíry István emlékezete = 2001. 3. szám; Takács Ádám: Újszászy Kálmán és a filozófia = 2003. 1. szám.)

Jegyzetek

- ¹ A tanulmányhoz felhasznált források a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben találhatóak, a továbbiakban: Levéltár, illetve Kézirattár.
- ² Szentimrei Mihály: Szabó Zoltánra emlékezünk. Budapest, 1991. 1. o. Kézirattár An. 9523.
- ³ Kováts Dániel: Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán centenáriuma = Sárospataki Füzetek 2002. 2. szám, 5. o.
- ⁴ Curriculum vitae – Különös tekintettel politikai magatartására és működésére. 1945. 1. o. N. III. 3./12. In: Szabó Zoltán levéltári iratai, Levéltár N. III. 3. (A továbbiakban: Szabó Zoltán iratai.)
- ⁵ U.o.
- ⁶ Jelentése: Egyedül Istené a dicsőség.
- ⁷ Sárospataki Református Főiskola Theológiai, Akadémiai, Jogakadémiai és Főgimnáziumi Értesítője az 1918–19., 1919–20. és 1920–21. iskolai évekről. Összeáll.: Csontos József. Református Főiskola Nyomdája. Sárospatak, 1921. 8. old.
- ⁸ Curriculum vitae, i. m. 1. o.
- ⁹ Nagy Barna: A volt tanítványok nevében... Noszvaj, 1965. 1. o. Kézirattár An. 2704.
- ¹⁰ Curriculum vitae, i. m. 1. o.
- ¹¹ Szentimrei Mihály: i. m. 6. o.
- ¹² Nagy István – Haller Gábor – Stéphan László – Kárász József: Korán sötétedik. Elbeszélés, karc, vers. Sárospatak, 1932. 3–4. o.
- ¹³ Bojtor István: Dr. Szabó Zoltán népi és társadalmi munkássága. Budapest–Göncruszka, 1983. 2. o. Kézirattár Kt.d.7038.
- ¹⁴ Curriculum vitae, i. m. 1. o.
- ¹⁵ Szabó Zoltán iratai /4. Előlépésére csak 1939-ben került sor.
- ¹⁶ Bojtor István: i. m. 3. o.
- ¹⁷ Ravasz László: Visszaemlékezések Dr. Szabó Zoltánra. 1. o. Kézirattár An. 2705.
- ¹⁸ Szabó Zoltán: Sárospataki törekvések a falu szolgálatára = Protestáns Szemle, 1939. 3. szám, 143. o.
- ¹⁹ Uo. 142. o.
- ²⁰ A Sárospataki Népfőiskola történetét és tevékenységét többen feldolgozták, itt csak azon elemekkel foglalkozom, amelyek Szabó Zoltán gondolkodását jellemzik, illetve az ő tevékenységének hatására valósultak meg.
- ²¹ Szentimrei Mihály: i. m. 9. o.
- ²² Major Zoltán: Emlékezés Dr. Szabó Zoltánra. Hernádkak, 1965. 5. o. Kézirattár An. 2706.
- ²³ Szabó Zoltán védőirata a Népbírósághoz. 1946. április 16. 1. o. Szabó Zoltán iratai /35.
- ²⁴ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 142. o.
- ²⁵ Major Zoltán: i. m. 3. o.
- ²⁶ A Magyar Védőnők Egyesületének hivatalos honlapja. <http://www.mave.hu/?q=webpage/109> Letöltés: 2011. december 22. 17:13.
- ²⁷ Képviselőházi napló (<http://mpgy.ogyk.hu>; a továbbiakban: KN) 1939. XI. kötet. 217. ülés, 1941. november 12. 114. o.

- ²⁸ KN. 1939. IX. kötet. 180. ülés. 1941. február 14. 369. o., KN. 1939. XVIII. kötet. 350. ülés. 1943. december 3. 599. o.
- ²⁹ KN. 1939. XII. kötet. 229. ülés. 1941. december 2257. o.
- ³⁰ KN. 1939. XII. kötet. 229. ülés. 1941. december 2258. o.
- ³¹ KN. 1939. VIII. kötet. 165. ülés. 1940. december 3. 1186. o.
- ³² KN. 1939. XV. kötet. 303. ülés. 1942. november 10. 190. o.
- ³³ KN. 1939. XII. kötet. 229. ülés. 1941. december 2. 257–259. o.
- ³⁴ Major Zoltán: i. m. 4. o.
- ³⁵ Szabó Zoltán védőirata, i. m. 3. o.
- ³⁶ KN. 1939. XIII. kötet. 260. ülés. 1942. június 2. 331–335. o.
- ³⁷ Szabó Zoltán védőirata, i. m. 3. o.
- ³⁸ KN. 1939. XVII. kötet. 338. ülés. 1943. november 17. 362. o.
- ³⁹ KN. 1939. XVIII. kötet. 350. ülés. 1943. december 3. 595. o.
- ⁴⁰ Szabó Zoltán védőirata, i. m. 4. o.
- ⁴¹ Szabó Zoltán: *Pro memoria. Dr. Szabó Zoltán sárospataki teológiai tanár képviselő-sége alatti magatartásáról, különös tekintettel a zsidó kérdésre. Sárospatak, 1947. húsvét. Szabó Zoltán iratai /46.*
- ⁴² Teleki Pál miniszterelnök levele Szabó Zoltánnak. 1940. december. 17. Szabó Zoltán iratai /8.
- ⁴³ Curriculum vitae, i. m. 3. o.
- ⁴⁴ Szabó Zoltán: *Pro memoria, i. m. 2. o.*
- ⁴⁵ Véghatározat Dr. Szabó Zoltán rendőrségi őrizet alá vételéről. Sárospatak. 1945. március. 29. Szabó Zoltán iratai /10.
- ⁴⁶ Szabó Zoltán iratai /15.
- ⁴⁷ Szabó Zoltán iratai /17.
- ⁴⁸ Szabó Zoltán iratai /18.
- ⁴⁹ Szabó Zoltán iratai /35.
- ⁵⁰ Szabó Zoltán iratai /48. és 50.
- ⁵¹ Bojtó István: i. m. 7. o.
- ⁵² Szentimrei Mihály: i. m. 13. o.
- ⁵³ Enyedy Andor: *Mi volt nekem Szabó Zoltán? 1. o. Kézirattár An. 2703.*
- ⁵⁴ Nagy Barna: i. m. 5. o.